

هنر ۳ هزار ساله طهران

در این پرونده به تاریخچه و ویژگی های فرش تهران پرداخته ایم؛ از ویژگی ها و نشانه های فرش ارمنه، فرش ورامین و فرش های یهودی بافت تا رد پای فرش تهران در سفرنامه سیاحان خارجی و گنجینه غنی موزه های فرش.

مطالب این شماره حاصل بیست و چهارمین نشست مرکز تهران پژوهی همشهری با عنوان «فرش تهران از گذشته تا کنون» و گفت و گو با تورج ژوله، نویسنده و کارشناس حوزه فرش، مهرشاد کاظمی، تهران پژوه، قنبر سیف محمدی، از استادان و پژوهشگران حوزه فرش، هویک میناسیان، محقق، نویسنده و... است.

مهرشاد کاظمی

تورج ژوله

هویک میناسیان

قنبر سیف محمدی

ردپای قالی باف های عصر آهن در تپه تاریخی

نیز به دلایلی محکم برای وجود کسب و کار قالی بافی با دست کم بافت فرش در این محدوده تبدیل شد. تورج ژوله، کارشناس حوزه فرش، درباره ویژگی ابزار و آلات قالی بافی یافت شده در تپه قیطره می گوید: «قالب های بافتندگی امروز شبیه چاقویی است که در انتها یک برجستگی دارد و آن را از ابزاری مثل کارتک جدا می کند. قالب هایی که در اکتشافات تپه قیطره به دست آمد نیز با وجود قدمت چند هزار ساله همگی چنین ساختاری داشتند.» اطلاعاتی که در کتاب «پژوهش باستان شناسانه در زیرانداز بافی ایران» منتشر شده نشان می دهد نخستین نشانه های وجود سنت فرش بافی در جغرافیای این منطقه است که امروز به عنوان تهران شناخته می شود. در این کتاب، نویسنده آشکارا روایت می کند که در کاوش های باستان شناسان، ابزارهای قالی بافی در تپه قیطره کشف شده و قدمت آنها بین ۸۰۰ تا ۱۳۰۰ سال قبل از میلاد مسیح (ع) تخمین زده می شود. با این حساب سنت قالی بافی در تهران، ۳ هزار سال یا حتی بیش از ۳ هزار سال قدمت دارد.»

انجام شد. نتیجه کاوش ها شگفت انگیز بود و از راز تمدنی غنی در این محدوده پرده برداشت. در این کاوش ها ۳۵۰ گور دسته جمعی با انبوهی از ظروف و اشیای سفالی و مفرغی در کنار اسکلت مردگان ۳ هزار ساله یافت شد که همگی به عصر آهن تعلق داشتند. ۲۵۰ طرف سفالی، مفرغی و... که در این گورهای باستانی از زیر خروارها خاک پیدا شدند، رازهای بسیاری از سبک زندگی و کسب و کار ساکنان این تمدن بزرگ را فاش کردند؛ به عنوان مثال، در میان ظروف سفالی تپه قیطره، ظرف هایی در گور مردگان کشف شد که در برابر حرارت مقاوم بودند. از این ظرف ها که دهانه کوچکی داشتند، برای گرم نگه داشتن غذا استفاده می شد و طرح شاخه زیتون روی بدنه نیز نشان از این داشت که احتمالاً در این گستره روزگاری زیتون کشت می شده است. در میان یافته های ارزشمند تمدن قیطره، ابزار و آلات بافت فرش که در گور مردگان دفن شده بود

■ موضوع: تاریخ ۳ هزار ساله قالی بافی در تهران
■ ویژگی: ابزار و آلات قالی بافی در تپه قیطره
■ نشان از قدمت قالی بافی در تهران دارد

شاید بسیاری کاشان، مشهد، شیراز و چند شهر دیگر را خاستگاه اصلی قالی بافی در ایران بدانند، اما محققان و پژوهشگران بر این باورند که سنت فرش بافی در جغرافیایی که اکنون به عنوان پایتخت شناخته می شود نیز تاریخچه ای چند هزار ساله دارد. برای بررسی تاریخچه قالی بافی در گستره جغرافیایی تهران باید به بیش از ۳ هزار سال پیش سفر کنیم؛ به تهران باستان و محدوده تپه قیطره که اکنون یکی از محله های شمال شهر به شمار می رود. نخستین کاوش ها در تپه باستانی قیطره حدود ۵ دهه پیش توسط گروهی از باستان شناسان زنده به سرپرستی «سیف الله کامفرد»

سند تاریخی هزار ساله

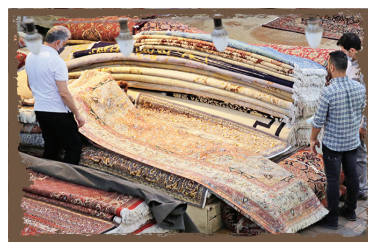
■ موضوع: دار و کول
■ ویژگی: تنها ابزار قالی بافی به یادگار مانده از هزار سال قبل در پایتخت

یافته های باستان شناسان نشان می دهد که قالی بافی در تهران قدیم با ابزارهایی که با گذشت زمان منسوخ شده اند، رواج داشته و دارهای قالی با دارهایی که امروز در کارگاه های قالی بافی مورد استفاده قالی بافان قرار می گیرند به کلی متفاوت بوده است.

دار و کول ها، مهم ترین ابزار قالی باف ها در تهران قدیم بوده و ساخت دار و کول قالی بافی فرمولی عجیب و منحصر به فرد داشته است. تورج ژوله، نویسنده و پژوهشگر حوزه فرش، درباره گستردگی استفاده از دار و کول ها در تهران قدیم می گوید: «دار و کول ها در کارگاه های قالی بافی جغرافیای آن روزهای تهران که از غرب تا کرج و بوئین زهرا و از شرق تا دماوند و حتی در ورامین وجود داشته مورد استفاده قالی باف ها قرار می گرفته است. دار و کول ها ۲ ستون در سمت چپ و راست داشتند و ستون های بالا و پایین با تسمه به پشت بام یا کول خانه وصل می شدند و برای همین به آنها دار و کول می گفتند که تلفیقی از دار قالی و کول یا پشت بام خانه هاست.»

سابقه و پیشینه قالی بافی در تهران قدیم در منابع مکتوب تاریخی چندان پررنگ نیست و به همین دلیل بسیاری از کارشناسان و پژوهشگران حوزه فرش برای پی بردن به این موضوع به یافته های باستان شناسان و معدود ابزارهای قالی بافی که از دوره های تاریخی مختلف در پایتخت به جامانده رجوع می کنند. دار و کول ها را باید در ردیف ابزارهایی دسته بندی کرد که نوعی سند تاریخی هم به حساب می آیند و در برخی مناطق غربی ایران و در شرق تهران هنوز هم به طور پراکنده از آنها استفاده می کنند. تورج ژوله در این باره می گوید: «دار و کول ها سابقه هزار ساله قالی بافی در محدوده جغرافیایی امروز تهران به حساب می آیند. چنین ابزاری تا ۳۰ سال قبل در خانه های روستایی شهرهای غرب کشور و روستاهای اطراف تهران وجود داشت، اما امروز کمتر نشانی از آن باقی مانده است.»

ژوله معتقد است با گذشت سده های طولانی هیچ اثری از قالی های هزار ساله تهران هم باقی نمانده و یافته های پژوهشگران و باستان شناسان در تپه های قیطره و بقایای دار و کول ها را باید تنها اسناد تاریخی قالی بافی در جغرافیای فعلی تهران دانست.

قصه رنگ و گره از پامنا تا سرای رحیمیه

■ موضوع: بازار فرش تهران
■ ویژگی: رونق و توسعه هنر فرش بافی

ساخت ارگ تهران و کشیدن حصار در اطراف آن دستبخت شاه طهماسب صفوی برای رونق و توسعه این قریه کوچک همسایه ری بود. بخشی از بازار فعلی تهران، به خصوص بخش های چهارسوق آن، در دوره صفویه ساخته شدند. آن زمان تهران بسیار کوچک تر از قدوقاره امروزش بود. پایین تر از سبزه میدان امروزی که گورستان و امامزاده زید واقع شده بود، خارج از شهر محسوب می شد و در همین گورستان لطفعلی خان زند را کشتند و جنازه اش را دفن کردند، اما بعد از کشمکش های فراوان و نشستن آغامحمدخان قاجار بر مسند قدرت و تن کردن

ردای پایتختی تهران، ماجرا برای این قریه کوچک آرام تغییر کرد و وقتی فتحعلی شاه سکان حکومت و هدایت دارالخلافه را به دست گرفت، مهم ترین تدبیرش برای رونق و توسعه مرکز قدرتش فراهم کردن جاذبه های زیست در آن بود. او در نخستین اقدام، دست به کار توسعه بازار تهران و فراهم کردن فضای منسجم و سامان یافته برای اسکان کاسبان در یک مکان واحد شد. به همین بهانه برای توسعه بازار تهران دستور داد تا حصار ارگ تهران تخریب شود و بازار تهران گسترش پیدا کند و به موازات آن بود که بازار فرش تهران هم شکل گرفت. در واقع بازار فرش در تهران از دوره قاجار شکل گرفت و تا اواسط دهه ۷۰ در تهران رونق و شکوفایی فراوانی داشت و بخش وسیعی از بازار تهران را به خود اختصاص داده بود. قنبر سیف محمدی، از استادان

و پژوهشگران حوزه فرش، درباره نحوه شکل گیری بازار فرش تهران می گوید: «بازار فرش تهران از بازار پانچنار در خیابان خیام، پاساژ مهدیه که این روزها تبدیل به بورس تریکو شده شروع می شد و تمام محدوده حمام چال تا انتهای عباس آباد را در بر می گرفت و در این وسعت شاید چیزی حدود ۴ هزار نفر در این محدوده مشغول کسب و کار فروش فرش بودند.» به گفته این پژوهشگر، متأسفانه به مرور زمان و به دلیل نبود متولسی و حامی، این بازار رو به کساد گذاشت و امروز فقط یک پنجم از این وسعت در محدوده سرای بوعلی و سرای رحیمیه باقی مانده است. قنبر سیف محمدی از سرای رحیمیه که شامل ۳ حیاط اول، سوم و وسط است به عنوان یکی از زیباترین بازارهای فرش امروز در تهران یاد می کند.